

Fundusze Europejskie
Wiedza Edukacja Rozwój

**Rzeczpospolita
Polska**

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

Projekt „Dostępna uczelnia - Politechnika Koszalińska”

Numer projektu POWR.03.05.00-00-A018/20

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020

Załącznik do Zarządzenia nr 74/2023 Rektora Politechniki Koszalińskiej z dnia 14.11.2023 r.

Procedura wsparcia osób z niepełnosprawnością – osoby ze spektrum autyzmu

Spis treści

---

1. Słowniczek pojęć	- 3 -
1.1. Podstawowe definicje	- 3 -
2. Charakterystyka osób ze spektrum autyzmu	- 9 -
3. Opis możliwości i ograniczeń wynikających ze spektrum autyzmu	- 12 -
4. Zalecane metody nauczania studentów ze spektrum autyzmu	- 15 -
5. Standardy obsługi osób ze spektrum autyzmu	- 19 -
5.1. Sposoby i style komunikowania się stosowane przez osoby ze spektrum autyzmu ...	- 19 -
5.2. Materiały, poradniki, inspiracje, kampanie społeczne	- 21 -
5.3. Przydatne strony internetowe.....	- 22 -
6. Bibliografia	- 24 -

1. Słowniczek pojęć

1.1. Podstawowe definicje

Termin „autyzm” został po raz pierwszy użyty w 1910 roku przez szwajcarskiego psychiatrę Eugena Bleulera. Opisał on „myślenie autystyczne” jako cechę niektórych swoich pacjentów, u których zdiagnozowano schizofrenię. W ten sposób została nazwana tendencja do unikania kontaktu z otoczeniem. Sam termin „autyzm” powstał za sprawą odwołania się do greckiego słowa „autos” – „sam”, brak kontaktu z otoczeniem, „życie we własnym świecie, wycofanie, zamknięcie i izolacja. Treść pojęcia autyzm jest ciągle modyfikowana¹.

Całościowe zaburzenia rozwojowe (PDD) – to kategoria diagnostyczna obejmująca zaburzenia rozpoczynające się w dzieciństwie, charakteryzujące się jakościowymi odchyleniami od normy w zakresie interakcji społecznych i wzorców komunikacji oraz ograniczonymi i stereotypowym repertuarem zainteresowań i aktywności. Jakościowe nieprawidłowości stanowią podstawową cechę funkcjonowania jednostki we wszystkich sytuacjach. W większości przypadków rozwój jest nieprawidłowy od urodzenia, a zaburzenia pojawiają się zazwyczaj w okresie pierwszych pięciu lat życia².

Do całościowych zaburzeń rozwojowych zgodnie z Międzynarodową Statystyczną Klasyfikacją Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10 zalicza się: - Autyzm dziecięcy (F84.0), - Autyzm atypowy (F84.1), - Zespół Retta (F84.2), - Inne dziecięce zaburzenia dezintegracyjne (F84.3), - Zaburzenie hiperkinetyczne z towarzyszącym upośledzeniem umysłowym i ruchami stereotypowymi (F84.4), - Zespół Aspergera (F84.5), - Inne głębokie zaburzenia rozwojowe (F84.8), - Głębokie zaburzenia rozwojowe, nieokreślone (F84.9)³.

---

¹ M. Drzazga-Lech, M. Kłeczek, M. Ir, *Różne sposoby definiowania autyzmu: przegląd stanowisk*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica (2021), nr 79, s. 51.

² I. Chrzanowska, *Pedagogika specjalna*, Wydanie IV uzupełnione, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2021, s. 479.

³ J. Wciórka, S. Pużyński, *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*, Wydanie: II uzupełnione, Kraków 2021.

Autyzm dziecięcy – to rodzaj całościowego zaburzenia rozwojowego charakteryzującego się: (a) nieprawidłowym lub zaburzonym rozwojem przed trzecim rokiem życia oraz (b) charakterystycznym sposobem wadliwego funkcjonowania w trzech obszarach psychopatologii: interakcji społecznych, komunikacji oraz zachowania (ograniczone, stereotypowe, powtarzające się). Obok tych specyficznych cech diagnostycznych występuje często szereg innych objawów, takich jak: fobie, zaburzenia snu i odżywiania, napady złości i (auto)agresji.

Autyzm atypowy – różni się od autyzmu dziecięcego wiekiem, w którym się pojawia, bądź niespełnianiem wszystkich trzech wspomnianych kryteriów diagnostycznych. Kategorię tę należy stosować wówczas, gdy nieprawidłowy lub wadliwy rozwój pojawia się dopiero po trzecim roku życia oraz brak jest widocznych odchyień od normy w jednym lub dwu z trzech zakresów wymaganych dla rozpoznania autyzmu (mianowicie interakcji społecznych, komunikacji oraz zachowania, które jest ograniczone, stereotypowe, powtarzające się), mimo charakterystycznych zaburzeń w pozostałych. Autyzm atypowy występuje najczęściej u osób głęboko upośledzonych i u osób z ciężkim, specyficznym zaburzeniem rozwojowym rozumienia mowy⁴.

Zespół Aspergera (ZA) – jest przewlekłym neurorozwojowym zaburzeniem interakcji społecznych i komunikacji. Charakterystycznym rysem tego zaburzenia są silnie zogniskowane zainteresowania i ograniczenia w zachowaniach społecznych. Choć wiąże się z pełnosprawnością intelektualną oraz prawidłowym rozwojem języka, to jednak jest uznawany za istotną niepełnosprawność społeczną utrzymującą się przez całe życie. W świetle aktualnie obowiązującej w Polsce klasyfikacji nozologicznej ICD-10 (WHO, 2008) jest wyodrębnioną jednostką w grupie całościowych zaburzeń rozwoju. W przyjętej w 2013 roku przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne klasyfikacji DSM-V, jak i planowanej do wdrożenia w Polsce klasyfikacji ICD-11 może być jednym z

---

⁴ International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, ICD-10, Volume I, World Health Organization 2009, p. 248.

trzech poziomów nasilenia objawów oraz stopnia ich wpływu na codzienne funkcjonowanie, rozpatrywanym w spektrum zaburzeń autystycznych⁵.

Osoba z Zespołem Aspergera może inaczej: 1) odbierać otoczenie (u wielu osób z ZA występują: nadselektywność bodźców, hiperleksja - szczególne zainteresowanie literami, cyframi, gramatyką i ortografią, przejawiające się niezwykle wcześnie rozwiniętą umiejętnością czytania, bez rozwiniętych umiejętności językowych - mechaniczne odczytywanie znaków, bez rozumienia czytanego tekstu, deficyty uwagi); 2) przetwarzać informacje (np. mieć przekonanie, że wyłącznie ich punkt widzenia jest właściwy, przejawiać trudności z przyjmowaniem innej perspektywy, w tym z rozumieniem emocji innych osób, dosłownie odbierać: wypowiedzi, metafory, żarty); 3) reagować inaczej niż rówieśnicy (np. zasadniczo i sztywno trzymać się reguł, reagować dziwnie, nieadekwatnie do sytuacji, działać impulsywnie, mieć trudności z regulacją własnych emocji)⁶.

Zaburzenia ze spektrum autyzmu (ASD) – zgodnie z najnowszymi wersjami systemów klasyfikacyjnych zaburzeń psychicznych DSM-5 i ICD-11 obecnie obowiązującą jednostką diagnostyczną jest „zaburzenie ze spektrum autyzmu”. Jednakże wiele osób w spektrum autyzmu posiada diagnozy wcześniejsze, w tym diagnozę zespołu Aspergera lub autyzmu dziecięcego. Większość studentów ze spektrum autyzmu ma diagnozę zespołu Aspergera, który charakteryzuje brak niepełnosprawności intelektualnej i brak istotnych trudności w rozwoju mowy, przy obecności podstawowych cech spektrum autyzmu wymienionych poniżej. W ujęciu medycznym jest to grupa zaburzeń neurorozwojowych, określanych łączną nazwą „zaburzenia ze spektrum autyzmu” (autism spectrum disorders – ASD). Wspólne cechy tej niejednorodnej grupy dotyczą przede wszystkim: 1) trudności w społecznej komunikacji i interakcjach społecznych; 2) tendencji do ograniczonych, sztywnych, powtarzanych zachowań i zainteresowań. Perspektywa medyczna ogniskuje się na deficytach i trudnościach, choć uwzględnia

---

⁵ W. Baranowska, *Teoria umysłu, oczekiwania społeczne a sytuacja osób z zaburzeniami w spektrum autyzmu, w tym z Zespołem Aspergera*, *Parezja* 2/2020(14), s. 49; *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, ICD-10...*, op. cit., 249.

⁶ K. Pomorska, *Dziecko z zespołem Aspergera – poznajmy się*, [w:] pod red. M. Kłoda, K. Pomorskiej, *Uczeń z zespołem Aspergera w szkole ogólnodostępnej*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016, s. 7-8.

również zasoby osób w spektrum umożliwiające im jak najwyższy poziom adaptacji do wymagań społecznych i realizacji własnych celów życiowych. Skupia się na możliwościach rozwijania potencjału osoby w spektrum i zapobiegania narastaniu trudności. W stosunkowo ograniczonym zakresie analizuje natomiast możliwości dostosowania środowiska i wyzwań społecznych do potrzeb i profilu funkcjonowania osoby w spektrum autyzmu⁷.

W ujęciu społecznym – autyzm charakteryzuje się specyficzną drogą rozwoju, co wpływa na rozumienie i odbiór świata. Towarzyszy on człowiekowi przez całe życie i w związku z tym jest ważnym elementem tożsamości danej osoby. U poszczególnych osób autyzm prowadzi do niepełnosprawności o różnym stopniu nasilenia, co może dotyczyć m.in. problemów w komunikowaniu się, relacjach społecznych oraz ograniczonego nabywania umiejętności samoobsługowych czy samodzielnościowych⁸.

Neuroatypowość lub neuronietypowość – określenie wskazujące na szeroki kontekst autyzmu, zwracając uwagę, że każdy człowiek ma swoje mniej lub bardziej typowe neurofunkcjonowanie (sprawność pamięci, rozumienie zachowania czy emocji innych ludzi, szybkość reagowania, zauważanie szczegółów w otoczeniu itp.). Mówimy wtedy o „osobach neuroatypowych lub neuronietypowych”. Osoby dorosłe w spektrum mogą identyfikować się z różnymi potocznymi określeniami swojego nietypowego funkcjonowania, tj. „autystyk”, „asperger”, „neuronietypowy”, „osoba w spektrum”, „osoba z autyzmem” czy „osoba autystyczna”⁹.

Meltdown i shutdown: konsekwencje przeciążenia sensorycznego w ASD

- shutdown (internalizacja dyskomfortu); frustracja lub jej nasycenie prowadzi do wewnętrznego „zwarcia” i odłączenia się od otoczenia – osoba może wydawać się nieobecna, wycofana, stonowana, może również pojawić się u niej mutyzm.

---

⁷ M. Płatos, M. Cychowska, K. Płucienniczak, E. Pisula, *Uczelnia dostępna dla studentów ze spektrum autyzmu. Podręcznik dla specjalistów, nauczycieli akademickich i osób zarządzających w edukacji wyższej*, Warszawa 2023, s. 9-10.

⁸ M. Wroniszewska, *Osoby w spektrum autyzmu - pakiet informacyjny dla mediów*, Fundacja SYNAPSIS, Warszawa 2022, s. 2.

⁹ M. Wroniszewska, *Osoby w spektrum autyzmu - pakiet informacyjny dla mediów...*, op. cit. s. 4-5.

- meltdown (uzewnętrzniona reakcja na dyskomfort, którego doświadcza osoba cierpiąca) - osoba może krzyczeć, płakać, samookaleczać się, uderzać w różne rzeczy, chwilowo tracić kontrolę¹⁰.

Neuroróżnorodność i osoby neuroatypowe

O neuroróżnorodności mówimy także w odniesieniu do np. studentów z trudnościami uwagowymi (ADHD) czy dysleksją, takie osoby określa się terminem „osoby neuroatypowe”. Z kolei określenie „osoby neurotypowe” odnosi się do osób o typowym, w sensie statystycznym, przebiegu rozwoju i funkcjonowaniu ośrodkowego układu nerwowego¹¹.

Diagnoza spektrum autyzmu u osób dorosłych

Osoba dorosła ze spektrum autyzmu może prowadzić satysfakcjonujące życie rodzinne, zawodowe, odnosić sukcesy, lecz często postrzegana jest jako osoba specyficzna, introwertyczna lub ekscentryczna. Niezależnie od powodów, dla których osoba dorosła zdecydowała się poddać diagnozie, fakt ten ma duże znaczenie dla przebiegu jej dalszego życia i kształtowania własnej tożsamości. Diagnoza spektrum autyzmu w dorosłości może stanowić drogę do lepszego, bardziej świadomego życia tj.:

- może pomóc w zrozumieniu przyczyn pojawiających się trudności;
- może skorygować wcześniejszą błędną diagnozę, co oznacza, że dostarczy narzędzi do skutecznego rozwiązywania problemu;
- może pomóc w uzyskaniu dostępu do odpowiednich usług i korzyści;
- może dać przepustkę do „autystycznych społeczności”, które otwarte są tylko dla osób posiadających oficjalną diagnozę (społeczności internetowe, formalne i nieformalne grupy wsparcia);
- może stać się przepustką do przewartościowania dotychczasowego życia i daje możliwość identyfikacji z innymi osobami z autyzmem¹².

Czym są zdolności wyspekowe u osoby w spektrum autyzmu?

---

¹⁰ E. Sanz, *Meltdown i shutdown: konsekwencje przeciążenia sensorycznego w ASD*, Piękno umysłu, <https://pieknoumyslu.com/meltdown-i-shutdown-konsekwencje-przeciazania-sensorycznego-w-asd/>, dostęp [25.10.2023].

¹¹ M. Płatos, M. Cychowska, K. Płucienniczak, E. Pisula, *Uczelnia dostępna dla...*, op. cit. s. 10.

¹² S. Pawlik, *Diagnoza spektrum autyzmu u osób dorosłych jako biograficzny przełom*, Kultura i Edukacja 2019 nr 1 (123), s. 219-2020.

U niektórych osób w spektrum autyzmu obserwuje się tzw. zdolności wyspekowe. Mogą to być talenty różnego rodzaju. Szacuje się, że podobne uzdolnienia może mieć ok 10% osób w spektrum autyzmu. Jakie to talenty? Na przykład wybitna pamięć. Osoby o wysoko rozwiniętej pamięci mechanicznej zapamiętują ogromne ilości informacji. Jeśli zdolności wysepkowe dotyczą kompetencji arytmetycznych, osoba w spektrum może wykonywać skomplikowane obliczenia w pamięci. Zdarza się, że są to talenty artystyczne – doskonały słuch muzyczny, umiejętność idealnego odwzorowania otoczenia w rysunku.

Czym jest zespół Savanta i czy dotyczy każdego w spektrum?

Być może przekonanie o niezwykłych talentach osób w spektrum autyzmu wywodzi się z mylenia ich z zespołem Savanta (ZS). Czym jest ten tajemniczy zespół? Bardzo rzadką kompilacją deficytów i zaburzeń rozwoju, które łączą się z wręcz genialnymi, bardzo wąskimi uzdolnieniami. Niestety te wybitne, wąskie talenty w zespole Savanta wręcz „gryzą” się z niskim poziomem ogólnego rozwoju intelektualnego¹³.

---

¹³ N. Perek, *Talenty w spektrum autyzmu. Czy każda osoba ze spektrum autyzmu to geniusz?*, <https://epedagogika.pl/top-tematy/talenty-w-spektrum-autyzmu.-czy-kazda-osoba-ze-spektrum-autyzmu-to-geniusz--6604.html>, dostęp [30.10.2023].

2. Charakterystyka osób ze spektrum autyzmu

Autyzm jest zaburzeniem neurorozwojowym. Przyczyny autyzmu nie są w pełni znane – wpływ na jego ujawnienie się mają zarówno czynniki genetyczne, jak i środowiskowe. Wpływa całościowo na rozwój i funkcjonowanie danej osoby.

Określenie „spektrum autyzmu” ma na celu zwrócenie uwagi na to, jak różnorodne są osoby z autyzmem i w jak różny sposób zaburzenie to może wpływać na ich życie. W spektrum znajdują się zarówno osoby niemówiące werbalnie, mające poważne problemy w zakresie samodzielności i funkcjonujące na poziomie niepełnosprawności intelektualnej, jak również osoby sprawnie porozumiewające się mową, zakładające rodziny i realizujące się w życiu zawodowym. Dla skrótego określenia spektrum autyzmu używa się najczęściej angielskiego ASD (Autism Spectrum Disorder); odpowiednikiem w języku polskim jest określenie: całościowe zaburzenia rozwojowe (CZR).

Osoby dorosłe ze spektrum mogą identyfikować się z różnymi określeniami swojego nietypowego funkcjonowania, tj. „autystyk”, „asperger”, „neuro nietypowy”, „osoba ze spektrum”, „osoba z autyzmem” czy „osoba autystyczna”, natomiast dzieci i młodzież często jeszcze nie wiedzą, jak chciałyby same siebie określać. Autyzm jest częścią tożsamości danej osoby, występuje od urodzenia i... po prostu jest. Nie jest chorobą. Jest stanem – odmiennym sposobem myślenia i odczuwania świata. U niektórych osób prowadzi do niepełnosprawności o różnym stopniu, ponieważ może powodować poważne problemy w życiu i ograniczać samodzielne radzenie sobie z codziennymi wyzwaniami. Z tego powodu warto jest podejmować działania, które pomogą przezwyciężać trudności wynikające z autyzmu i lepiej sobie z nimi radzić¹⁴.

Tendencja do powtarzalnych wzorców zachowań, zainteresowań i aktywności

Osoby ze spektrum autyzmu:

- zwykle przejawiają opór przed zmianami w otoczeniu i przebiegu aktywności,
- mają szczególne zainteresowania i pasje,

---

¹⁴ Fundacja Synapsis, *Definicja*, <https://synapsis.org.pl/autyzm/czym-jest-autyzm/definicja-autyzmu/>, dostęp [30.10.2023].

- zachowują się w nietypowy, powtarzalny lub zrytualizowany sposób, co może dotyczyć sposobu poruszania się, chodzenia czy mówienia, np. dobierania słów i formułowania zdań lub wykonywania codziennych złożonych czynności,
- źle reagują na wszelkie zmiany, w większości przypadków dążą do powtarzania czynności w niezmienny sposób,
- w przypadku pojawienia się zmian, odczuwają silną potrzebę przywrócenia stanu poprzedniego (w rytuałach, w położeniu przedmiotów, a nawet w zachowaniach ludzi),
- w sytuacjach niecodziennych są zaniepokojone – mogą krzyczeć, być agresywne czy autoagresywne, lub odwrotnie, wycofują się z wszelkich aktywności,
- wykazują nadwrażliwość lub ograniczone reakcje na bodźce dotykowe, bólowe, słuchowe, wzrokowe i zapachowe.

U osób z autyzmem może również zostać zdiagnozowana niepełnosprawność intelektualna, jednak nie zawsze ona występuje. Stosunkowo często u osób w spektrum autyzmu występują inne choroby współistniejące, takie jak epilepsja czy depresja¹⁵.

Jak rozpoznać osobę ze spektrum autyzmu?

Nie można jednoznacznie rozpoznać osoby w spektrum autyzmu. Powszechne są poglądy, że osoby autystyczne nie patrzą w oczy, unikają ludzi, są niedostosowane społecznie, z charakterystyczną prozodią głosową, mówią zbyt szybko, zbyt wolno, zachowują się nieadekwatnie do niektórych sytuacji społecznych. Nie dotyczy to wszystkich osób będących w spektrum. Niektóre osoby w spektrum autyzmu w instytucjach publicznych nie zdejmują słuchawek czy przyciemnionych okularów. To nie brak kultury, lecz strategia chroniąca przed bodźcami¹⁶.

Stimming – metoda regulacji układu nerwowego

Niektóre osoby w spektrum autyzmu mogą stosować tzw. stimy (stymulacje polegające np. na pstrykaniu, pukaniu palcami, obracaniu się wokół własnej osi, stawianiu na

---

¹⁵ B. Szykaruk, *Osoby w spektrum autyzmu - dostępność urzędu pakiet informacyjny dla pracowników administracji publicznej*, Fundacja SYNAPSIS, Warszawa 2022, s. 4-5.

¹⁶ M. Zima-Parjaszewska, K. Makowiecka, B. Abramowska, B. Józefowicz, *Dostosowanie instytucji i usług publicznych do potrzeb osób – z niepełnosprawnością intelektualną – ze spektrum autyzmu – problemami zdrowia psychicznego. Poradnik*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną, Warszawa 2020, s. 11.

palcach). Stimy nie powinny dziwić, czy wzbudzać lęku, gdyż nie zagrażają bezpieczeństwu i zdrowiu, a są naturalnymi sposobami służącymi rozładowaniu emocji, uspokojeniu się. Stimowanie pojawia się w odpowiedzi na zaburzenia sensoryczne. Wrażliwość na bodźce może być podwyższona lub obniżona. Niektóre osoby są wrażliwe jedynie na bodźce płynące z jednego zmysłu – na przykład dotyku, smaku, wzroku. Nieprawidłowa integracja sensoryczna powoduje, że układ nerwowy poszukuje stymulacji lub wyciszenia. Temu właśnie służą stimy i dlatego pojawiają się częściej w sytuacjach, gdy organizm jest przeciążony, lub wręcz przeciwnie, potrzebuje dodatkowej stymulacji. Powtarzalne, stereotypowe ruchy mogą być też odpowiedzią na lęk czy inne silne emocje, takie jak wstyd, zażenowanie czy trema przed publicznym wystąpieniem¹⁷.

---

¹⁷ L. Helman, *Stimming – metoda regulacji układu nerwowego osób autystycznych*, HF Media Sp. z o.o., <https://wylecz.to/uklad-nerwowo-i-psychiatria/balizm/>, dostęp [29.10.2023].

3. Opis możliwości i ograniczeń wynikających ze spektrum autyzmu

---

Zaburzenia ze spektrum autyzmu są uznawane za nieprzemijalną niepełnosprawność ukrytą. Osoby z autyzmem lub zespołem Aspergera (ZA) nie mają widocznych fizycznych znamion niepełnosprawności, ale z uwagi na odmienność zachowania postrzegane są często jako dziwaczne, niedostosowane. Często przywoływaną ilustracją problemu jest góra lodowa. Występujące zaburzenia wydają się niewielkie i łatwe do skorygowania, ale mają masywne, choć niewidoczne głębsze przyczyny. Autyzm czy zespół Aspergera to zaburzenia trwające całe życie. Natomiast prowadzona prawidłowo terapia i rehabilitacja może znacząco poprawić funkcjonowanie osoby w spektrum autyzmu i zwiększyć jej szanse na samodzielne życie. W spektrum autyzmu znajdują się bardzo różnorodne osoby, zarówno niemówiące werbalnie, mające poważne problemy w zakresie samodzielności i funkcjonujące na poziomie znacznej niepełnosprawności intelektualnej, jak również sprawnie porozumiewające się mową, w dorosłości zakładające rodziny i realizujące się w życiu zawodowym¹⁸.

Zasoby studentów ze spektrum autyzmu

Studenci w spektrum mają dobrze rozwinięte, czasem rzadko spotykane, zdolności i umiejętności, a także cechy charakteru i osobowości predysponujące do studiowania.

Wśród ich mocnych stron można wymienić:

- charakterystyczny dla wielu osób w spektrum styl przetwarzania informacji, zwłaszcza wzrokowych, związany z wychwytywaniem wzorców, dostrzeganiem szczegółów,
- oryginalność myślenia, kreatywność; unikatową perspektywę spojrzenia na różnorodne zagadnienia, dobrą pamięć,
- sprawne radzenie sobie z technologiami informatycznymi,
- wytrwałość, zdolność do długotrwałego wysiłku, pracy i odporność na zmęczenie (przy odpowiedniej motywacji i rodzaju zadań),
- wyjątkowe, pogłębione zainteresowania i dużą wiedzę z nimi związaną,

---

¹⁸ M. Jankowska, *Dobro dziecka z autyzmem w procesie określania sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej pakiet informacyjny dla profesjonalistów i rodziców*, Fundacja SYNAPSIS, Warszawa 2022. s. 9.

- wysoko rozwinięte zdolności intelektualne w jakimś obszarze¹⁹.

Każda osoba ze spektrum autyzmu jest inna i u każdej zaburzenia przejawiają się różnym zestawem cech i stopniem ich nasilenia.

Problemy w sferze społecznego komunikowania się i interakcji społecznych

- Osoby w spektrum mają trudności w nawiązywaniu kontaktów i przestrzeganiu reguł społecznych, a także ze zrozumieniem reakcji i emocji innych ludzi.
- Uczucia i doznania fizyczne wyrażają w nietypowy sposób.
- Mogą w ogóle nie posługiwać się mową werbalną albo mieć ograniczony zasób słów; mogą też mówić płynnie, ale mieć trudności z rozumieniem kontekstu i wyrażaniem abstrakcyjnych pojęć. Osoby z poważnymi zaburzeniami nawet jeśli mówią, to często używają pojedynczych słów lub znanych sobie konstrukcji słownych, nie mających związku z faktyczną sytuacją. Z reguły nie potrafią kompensować tego gestem ani innymi formami przekazu lub ich próby radzenia sobie nie są w pełni wystarczające.
- W interakcjach z innymi nie okazują wzajemności, ich wypowiedzi mogą bardziej przypominać monolog niż codzienną rozmowę.
- Niezależnie od poziomu intelektualnego, osoby w spektrum autyzmu mają duże trudności z rozumieniem poleceń, szczególnie jeśli kierowane są one do całej grupy; mogą mówić na tematy uważane za nieodpowiednie czy niezwiązane z sytuacją, mogą naruszać przestrzeń osobistą innych osób lub zwracać się do innych w zbyt bezpośredni sposób.
- Osoby w spektrum autyzmu mogą też nie zwracać uwagi na reakcje słuchaczy, mówiąc bez przerwy²⁰.

Trudności z planowaniem, organizacją swojej aktywności

Osoby ze spektrum często mają trudności w zakresie:

- nadmiernej impulsywności, występuje osłabiona zdolność do kontrolowania swojego zachowania i hamowania swoich reakcji (np. powstrzymania się od

---

¹⁹ M. Płatos, M. Cychowska, K. Płucienniczak, E. Pisula, *Uczelnia dostępna dla...*, op. cit. s. 13.

²⁰ B. Szykaruk, *Osoby w spektrum autyzmu...*, op. cit. s. 4.

- kolejnej wypowiedzi w trakcie zajęć i dania możliwości wypowiedzi innym osobom, przerywanie, szybkie odpowiadanie na pytanie bez przemyślenia);
- utrzymania uwagi w sytuacji pojawienia się rozpraszających czynników oraz z elastycznym przenoszeniem uwagi z jednego obiektu czy tematu na inny;
  - zarządzania czasem, w tym pilnowania ważnych terminów, np. oddawanie prac na czas, zdążanie na zajęcia.
  - planowania realizacji wieloetapowych lub wielozadaniowych projektów, umiejętność dobrego zaplanowania działań i realizacji tego planu w kontekście odległych celów, np. rozłożenie pracy w semestrze czy zaplanowanie przygotowań do egzaminów²¹.

---

²¹ M. Płatos, M. Cychowska, K. Płucienniczak, E. Pisula, *Uczelnia dostępna dla...*, op. cit. s. 18.

4. Zalecane metody nauczania studentów ze spektrum autyzmu

Populacja osób z zaburzeniami spektrum autyzmu jest bardzo zróżnicowana zarówno pod względem rodzaju oraz natężenia objawów, jak również sposobu funkcjonowania, dlatego też niemożliwym jest ustalenie jednoznacznych, występujących u wszystkich osób, przyczyn zaistniałego stanu rzeczy²².

Osoby ze spektrum autyzmu różnią się od siebie pod względem:

- poziomu i profilu zdolności poznawczych, w tym inteligencji,
- sprawności w zakresie komunikowania się,
- umiejętności niezbędnych w relacjach społecznych,
- przetwarzania sensorycznego,
- temperamentu, cech osobowości, zainteresowań,
- wielu innych cech, składających się na obraz funkcjonowania każdego człowieka²³.

Nauczycielu zapamiętaj!

- Stawiaj przed studentem takie same wymagania, jak przed innymi studentami, ponieważ zamierzają oni zdobyć wykształcenie wyższe, zgodnie z przyjętymi efektami uczenia się.
- Studenci mogą mieć trudności z odczytywaniem komunikatów niewerbalnych (ton głosu, wykonywane gesty, ruch), co w efekcie może prowadzić do braku lub nieprawidłowego odczytywania intencji osoby mówiącej, samopoczucia czy nastroju drugiej osoby.
- W trakcie rozmowy należy być świadomym naszej roli w komunikacji, która może wymagać czynnego działania, jak również nieskupiania się na kontakcie wzrokowym.
- U studenta może występować ograniczona percepcja informacji, tj. nasze wypowiedzi odbierane są w sposób dosłowny, dlatego w rozmowach ze

---

²² L. Szmania, *Etiologia zaburzeń spektrum autyzmu – przegląd koncepcji*, Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej 11/2015, s. 116.

²³ M. Płatos, M. Cychowska, K. Płucienniczak, E. Pisula, *Uczelnia dostępna dla...*, op. cit. s. 11.

studentem powinniśmy dbać o precyzję i unikać wieloznaczności, metafor, przenośni.

- Student ma utrudnioną percepcję rozumienia rozbudowanych poleceń, dlatego wskazane są krótkie, rzeczowe wypowiedzi, w sposób jednoznaczny skategoryzowane i nie zawierające nieistotnych elementów.
- U studenta występują ograniczenia w budowaniu interakcji, dlatego wskazane jest wykorzystywanie aktywności społecznej studenta, która powinna być okazją do stwarzania naturalnych sytuacji społecznych.
- Należy dostosować tempo pracy tak, aby nie zaburzając prowadzonych zajęć indywidualizować przekazywane treści, tym samym monitorując udział studenta w zajęciach, przy bezpośrednim lub pośrednim wsparciu.
- Organizowanie form zaliczenia optymalnego do możliwości studenta, z zachowaniem standardowych wymagań – dostosowania mogą dotyczyć konieczności indywidualnego lub z wybraną osobą/grupą zaliczenia, formy, miejsca.
- Student ma zaburzenia w percepcji informacji, dlatego wskazane jest korzystanie z różnorodnych form przekazu informacji, wykorzystanie kilku zmysłów (polisensoryczność).
- Poważną trudnością jest dostosowanie się studenta do zmian (statyczność), dlatego zalecana jest możliwość zachowania elementów stałych (sala, wykładowca, grupa studentów), pomoże to zapobiec zaburzeniu poczucia bezpieczeństwa, a w konsekwencji drażliwości, występowaniu zachowań nietypowych (nawet nieakceptowanych społecznie).
- Warto wykorzystać często występujące nietypowe zainteresowania (określane w literaturze przedmiotu, jako wysepkowe), niekiedy studenci stają się ekspertami w danej dziedzinie, co można wykorzystać podczas zajęć, w czasie zaliczeń, jak również w celu prezentacji możliwości studenta na tle grupy.
- Każda forma wsparcia udzielana studentowi powinna być dostosowana do jego indywidualnych potrzeb i możliwości.

- Niejednorodny odbiór bodźców może charakteryzować się nadwrażliwością, niedowrażliwością, różnym sposobem reakcji²⁴.

Precyzyjnie określone oczekiwania studentów ze spektrum autyzmu

- Studenci ze spektrum autyzmu oczekują precyzyjnego przedstawienia wymogów związanych z procesem kształcenia. Precyzyjne, jasne informowanie o przebiegu zajęć, wymaganiach edukacyjnych mają istotne dla nich znaczenie. Osoby w spektrum autyzmu nie lubią zmian, niespodzianek. Nie jest to jednak zasada generalna, gdyż pewną rolę odgrywają także cechy osobnicze oraz nasilenie spektrum.
- Ustne przekazywanie informacji nie zawsze jest wystarczające dla studenta, wobec tego zaleca się po skończonych zajęciach przesłanie materiałów z zajęć w formie elektronicznej. W przypadku prac pisemnych ważne jest precyzyjne określenie wymogów, których się oczekuje od studenta.
- Przydatne są wszelkie wskazówki praktyczne, rady organizacyjne co do sposobu przygotowania się do zajęć, sporządzania notatek, korzystania z podręczników.
- Istotne jest przekazywanie konkretnych informacji zwrotnych studentowi oraz dostarczenie logicznych i racjonalnych argumentów.
- Może zaistnieć sytuacja, kiedy student będzie chciał wyjść z sali, nie należy tego zabraniać ani okazywać zniecierpliwienia. Może być to konieczne dla np. zmniejszenia stresu.
- W przypadku zadawania przez studenta pytań, które możemy odebrać jako dziwne czy kłopotliwe, nie należy okazywać zniecierpliwienia, czy też zdziwienia, ale udzielić rzeczowych i konkretnych wyjaśnień.

Umiejętne angażowanie studentów ze spektrum autyzmu

- Studenci ze spektrum autyzmu zwykle mają wysoko rozwinięte cechy osobowości i nie obce im są zachowania społeczne, aspiracje społeczne, chęć rywalizacji, odnoszenia sukcesów, jednakże nie zawsze potrafią adekwatnie ujawnić swoje uczucia i mogą przeżywać z tego powodu frustracje. W tym

---

²⁴ J. Błeszyński, *Komunikacja z osobami z zaburzeniami ze spektrum autyzmu*, [w:] pod red. M. Cyrklaff-Gorczyca, *Jak komunikować się z osobami z niepełnosprawnościami i problemami natury psychicznej* Poradnik dla pracowników Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020, s. 31-32.

kontekście ważne jest umiejętne angażowanie osób ze spektrum autyzmu w prowadzone zajęcia, dyskusje, rozmowy, wymiany poglądów i przedstawianie opinii.

- Studentów ze spektrum autyzmu należy traktować na równi z innymi, nie w sposób przesadnie nadopiekuńczy, stawiając takie same wymagania jak innym studentom, uwzględniając jednak ich szczególne potrzeby.
- Studentów ze spektrum autyzmu nie należy zmuszać do współpracy z innymi studentami, gdyż interakcja z rówieśnikami może być dla nich źródłem dezorientacji i stresu. Korzystniejsze będzie wyważone zachęcanie do współpracy, ale bez wywierania presji.

Nadwrażliwość

- Należy pamiętać, że w zaburzeniach ze spektrum autyzmu nie występują takie objawy jak urojenia, omamy słuchowe czy wzrokowe, ale może wystąpić nadwrażliwość na bodźce zewnętrzne.
- Obraz zaburzeń spektrum autyzmu może znacząco różnić się u różnych osób, nie należy więc kategoryzować, pamiętając, iż nie ma dwóch takich samych osób doświadczających spektrum autyzmu.

Zauważanie potencjału

- Studenci ze spektrum autyzmu dla osiągnięcia pozytywnych wyników edukacyjnych muszą włożyć dużo pracy i starania. Wybitne uzdolnienia zdarzają się bardzo rzadko np. szczególne uzdolnienia matematyczne, artystyczne. Istotne jest, aby patrzeć na studentów przez pryzmat ich potencjału, a nie tylko trudności i ograniczeń.

Poszanowanie prywatności

- Należy pamiętać, że student nie ma obowiązku informowania innych o tym, że ma spektrum autyzmu. Wydaje się jednak istotne aby student poinformował o tym wykładowców i pracowników uczelni, tak aby mieli świadomość jakie określone trudności może mieć dana osoba i jak odpowiednio należałoby przygotować zajęcia, czy też konsultacje.

5. Standardy obsługi osób ze spektrum autyzmu

5.1. Sposoby i style komunikowania się stosowane przez osoby ze spektrum autyzmu

Wskazówki dotyczące komunikacji z osobami ze spektrum autyzmu

- **Nawiązywanie relacji.** Studenci w spektrum autyzmu nie zawsze potrafią patrzeć w oczy. Mogą mieć trudności z rozpoznawaniem mimiki, gestów i uczuć. Nie wiedzą, jak zacząć rozmowę i nawiązać kontakt. Pamiętaj!, mów patrząc w oczy swojemu rozmówcy, skieruj twarz i sylwetkę w jego stronę.
- **Porozumiewanie się.** Studenci często nie rozumieją znaczenia wszystkich słów i mają trudności w prowadzeniu dialogu, mogą powtarzać słowa echolalicznie. Niektóre osoby mówią płynnie, znają języki obce, ale mogą mieć trudności z oceną ważności poszczególnych informacji i może dochodzić do nieporozumień. Pamiętaj!, stosuj komunikaty werbalne i niewerbalne, mów o konkretach, kieruj krótkie, proste komunikaty werbalne, używaj w kontaktach z osobami w spektrum autyzmu bardzo prostego, precyzyjnego języka.
- **Rozumienie mowy.** Studenci w spektrum autyzmu nie zawsze rozumieją znaczenia wypowiedzi i kontekstu w konkretnej sytuacji – np. poleceń, instrukcji, żartów. Należy w kilku prostych zdaniach wyjaśnić sytuację, która ma miejsce, m.in. czego dotyczy postępowanie, jak długo będzie trwało, jakie czynności są przewidziane i w jakiej kolejności. Pytania skierowane do osób w spektrum nie mogą być zbyt otwarte, wieloznaczne. Pamiętaj!, formułuj jasno swoje oczekiwania – osoby z zaburzeniami ze spektrum autyzmu nie czytają między wierszami, mają duże trudności, żeby domyślić się, co czują lub myślą inne osoby, jakie mają intencje, używaj jednoznacznych określeń, a unikaj przenośni, idiomów, pamiętaj, że niektóre osoby z zaburzeniami ze spektrum autyzmu potrzebują dokładnej instrukcji wykonania czynności lub zadania, pomocne będzie więc przygotowanie szczegółowego schematu postępowania, najlepiej w formie pisemnej (regulamin, instrukcja, opis procedury).
- **Panowanie nad zachowaniem.** Dobrą praktyką jest umożliwienie dostępu do pokoju wyciszenia, czyli miejsca relaksu, w którym nie występują czynniki

rozpraszające. Takie warunki ułatwiają kontakt z osobą w spektrum autyzmu lub pozwalają na chwilowy odpoczynek w trudnej sytuacji. Nie żądaj, aby osoby w spektrum autyzmu zaprzestały swoich nietypowych zachowań. Wiele osób z autyzmem ma problemy sensoryczne. To oznacza, że zmysły inaczej odbierają takie bodźce, jak światło, obrazy czy dźwięki.

SAVOIR-VIVRE wobec osób w spektrum autyzmu

- Traktuj studenta w spektrum autyzmu jak każdą inną – osoba w spektrum autyzmu przychodzi do Biura Obsługi Studenta z konkretnego powodu. Wystarczy zapewnić jej taki dostęp do usługi, jakiego potrzebuje.
- Pytaj, czy i jak możesz pomóc – jeśli widzisz, że student w spektrum autyzmu radzi sobie sam – uszanuj to. Nie narzucaj się z pomocą. Nigdy nie zakładaj, że wiesz lepiej. Takie osoby mają indywidualne potrzeby, przekonania i doświadczenia.
- Jeśli to możliwe – obsłuż studenta w spektrum autyzmu w pierwszej kolejności lub umów konkretny termin spotkania. Dla osób w spektrum autyzmu stanie i czekanie w kolejce jest bardzo uciążliwe. W obecności innych obcych osób narasta w nich lęk, a to może prowadzić do zaburzeń zachowania.
- Zadbaj o spokojne miejsce do rozmowy, najlepiej odosobnione. Pamiętaj, że osoba w spektrum autyzmu może czuć się zaniepokojona w nowej sytuacji.
- Zwracaj się bezpośrednio do studenta – nawet jeśli ktoś mu towarzyszy (np. tłumacz języka migowego, asystent albo ktoś bliski), zwracaj się bezpośrednio do niej.
- Zachowaj cierpliwość – zdarza się, że student w spektrum autyzmu może potrzebować więcej czasu. Nie spiesz się. Powtarzaj, wyjaśniaj i upewniasz się, że wszystko jest zrozumiałe.
- Dostosuj język do wieku odbiorcy – jeśli zwracasz się do osoby dorosłej, nie rozmawiaj z nią jak z dzieckiem. Twój przekaz musi być dostosowany do wieku rozmówcy. Nie infantylizuj dorosłych w spektrum autyzmu. Używaj krótkich, jasnych i konkretnych zwrotów.
- Unikaj abstrakcyjnych pojęć, żartów, ironii, dwuznaczności, ogólników, porównań i metafor.

- Szanuj przestrzeń osobistą – każdy z nas ma własną strefę komfortu.
- Zwracaj uwagę na to, jak mówisz – język może wykluczać i dyskryminować.
- Upewnij się, że rozmówca Cię rozumie.
- Odpowiedz na zadane przez studenta w spektrum autyzmu pytanie – nie posługuj się jedynie mową niewerbalną, np. skinienie głową nie powinno zastępować odpowiedzi „tak“.
- Pamiętaj, że asystent to nie opiekun – na osoby wspierające osobę w spektrum autyzmu mów: „asystent”, „osoba wspierająca”, „osoba towarzysząca”, „przewodnik”. Unikaj określenia „opiekun”.
- Zachowuj się w przewidywalny sposób. Uprzedzaj o koniecznych zmianach i następnych krokach w działaniu. Nie zaskakuj.
- Niektórzy studenci w spektrum autyzmu mogą przejawiać zbytnią otwartość i bezpośredniość w zadawaniu osobistych pytań i należy wtedy asertywnie udzielić informacji zwrotnej
- Poinformuj o zasadach, jakie panują w Biurze Obsługi Studenta. W sytuacjach konfliktowych odwołuj się do zasad i regulaminów²⁵.

5.2. Materiały, poradniki, inspiracje, kampanie społeczne

- SPEKTRUM AUTYZMU. PODOBNI I RÓŻNI
<https://synapsis.org.pl/wp-content/uploads/2020/12/Broszura-informacyjna-SPEKTRUM-AUTYZMU.-Podobni-rozni.pdf>
- Pasjonatki O dziewczynach w spektrum autyzmu
https://dziewczyinywspektrum.pl/wp-content/uploads/2021/12/Pasjonatki-O-dziewczynach-w-spektrum-autyzmu_www_rozkladowki.pdf
- Karta Praw Osób z Autyzmem
https://synapsis.org.pl/wp-content/uploads/2022/02/Karta-Praw-Osob-z-Autyzmem_Uchwala-2013.pdf
- Osoby w spektrum autyzmu - dostępność urzędu pakiet informacyjny dla pracowników administracji publicznej

---

²⁵ B. Szykaruk, *Osoby w spektrum autyzmu – dostępność...*, op. cit. s. 7-13.

<https://synapsis.org.pl/wp-content/uploads/2022/07/Pakiet-informacyjny-dla-pracownikow-administracji-publicznej.pdf>

- Uczeń z zespołem Aspergera w szkole ogólnodostępnej
<https://www.ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=6302>
- "Krzychu (nie) sam w domu" | Komiks o autyzmie
https://krzychu.generado.org/?gclid=EAIaIQobChMlyL6NrZvGgQMVGj8GAB06kQ0rEAMYASAAEgJ6tPD_BwE
- Bibliotekarzu zaprzyjaźnij się z osobą z autyzmem, poradnik w formie pdf.
<https://biblioteka.womczest.edu.pl/new/wp-content/uploads/2015/05/poradnik-dla-bibliotekarzy-autyzm.pdf>
- Autyzm. Magazyn Klubu JiM , poradniki w formie pdf.
<https://jim.org/klub-jim/materialy-do-pobrania/>
- Katja Schrödinger, Koci świat, czyli świat osoby ze spektrum autyzmu, publikacja w formie pdf. https://icos.org.uk/autism/wp-content/uploads/2019/02/koci_1.1_1.pdf
- Uczelnia dostępna dla studentów ze spektrum autyzmu. Podręcznik dla specjalistów, nauczycieli akademickich i osób zarządzających w edukacji wyższej
https://historia.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2023/07/ASD_19.05.2023-z-ISBN.pdf

5.3. Przydatne strony internetowe

- Biuro Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych
<https://niepelnosprawni.gov.pl/>
- Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych
<https://www.pfron.org.pl/>
- Pełnomocnik ds. Osób Niepełnosprawnych Urząd Miejski w Koszalinie
<https://www.koszalin.pl/pl/baza-kontaktowa/wydzialy/33>
- Portal Organizacji Pozarządowych
<https://www.ngo.pl/>
- Powiatowy Urząd Pracy w Koszalinie

<https://koszalin.praca.gov.pl/dla-bezrobotnych-i-poszukujacych-pracy/dla-niepełnosprawnych>

- Fundacja Pomoc Autyzm
<https://pomocautyzm.org/>
- Polski Autyzm
<https://polskiautyzm.pl/>
- Fundacja dla dzieci i dorosłych z autyzmem Synapsis
<https://synapsis.org.pl/kontakt/#>
- Fundacja Pomocy Osobom z Autyzmem MADA
<http://www.mada.org.pl/>
- Fundacja PROMITIS
<http://autyzm.org.pl/>
- Fundacja Spectrum Liberi
<https://www.spectrumliberi.org/>
- Stowarzyszenie Pomocy Osobom Autystycznym
<http://www.spoa.org.pl/about-us/>
- AUTYZM Porady dla rodziców dzieci autystycznych
<http://autystyczni.pl/>
- Koszalińskie Stowarzyszenie Pomocy Osobom Autystycznym
<http://www.autyzmkoszalin.pl/>
- Stowarzyszenie Pomocy Osobom Autystycznym
<https://www.spoa.org.pl/>

6. Bibliografia

Baranowska W., *Teoria umysłu, oczekiwania społeczne a sytuacja osób z zaburzeniami w spektrum autyzmu, w tym z Zespołem Aspergera*, Parezja 2/2020(14), s. 49.

Błeszyński J., *Komunikacja z osobami z zaburzeniami ze spektrum autyzmu*, [w:] pod red. M. Cyrklaff-Gorczyca, *Jak komunikować się z osobami z niepełnosprawnościami i problemami natury psychicznej* Poradnik dla pracowników Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2020.

Chrzanowska I., *Pedagogika specjalna*, Wydanie IV uzupełnione, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2021.

Drzazga-Lech M., Kłeczek M., Ir M., *Różne sposoby definiowania autyzmu: przegląd stanowisk*, Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica (2021), nr 79, s. 51.

Fundacja Synapsis, *Definicja*, <https://synapsis.org.pl/autyzm/czym-jest-autyzm/definicja-autyzmu/>, dostęp [30.10.2023].

Helman L., *Stimming – metoda regulacji układu nerwowego osób autystycznych*, HF Media Sp. z o.o., <https://wylecz.to/uklad-nerwowy-i-psychiatria/balizm/>, dostęp [29.10.2023].

International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, ICD-10, Volume I, World Health Organization 2009.

Jankowska M., *Dobro dziecka z autyzmem w procesie określania sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej pakiet informacyjny dla profesjonalistów i rodziców*, Fundacja SYNAPSIS, Warszawa 2022.

Pawlik S., *Diagnoza spektrum autyzmu u osób dorosłych jako biograficzny przełom*, Kultura i Edukacja 2019 nr 1 (123), s. 219-2020.

Perek N., *Talenty w spektrum autyzmu. Czy każda osoba ze spektrum autyzmu to geniusz?*, <https://epedagogika.pl/top-tematy/talenty-w-spektrum-autyzmu.-czy-kazda-osoba-ze-spektrum-autyzmu-to-geniusz--6604.html>, dostęp [30.10.2023].

Płatos M., Cychowska M., Płucienniczak K., Pisula E., *Uczelnia dostępna dla studentów ze spektrum autyzmu. Podręcznik dla specjalistów, nauczycieli akademickich i osób zarządzających w edukacji wyższej*, Warszawa 2023.

Pomorska K., *Dziecko z zespołem Aspergera – poznajmy się*, [w:] pod red. M. Kłoda, K. Pomorskiej, *Uczeń z zespołem Aspergera w szkole ogólnodostępnej*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016.

Sanz E., *Meltdown i shutdown: konsekwencje przeciążenia sensorycznego w ASD*, Piękno umysłu, <https://pieknomyslu.com/meltdown-i-shutdown-konsekwencje-przeciazenia-sensorycznego-w-asd/>, dostęp [25.10.2023].

Szmania L., *Etiologia zaburzeń spektrum autyzmu – przegląd koncepcji*, Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej 11/2015, s. 116.

Szynkaruk B., *Osoby w spektrum autyzmu - dostępność urzędu pakiet informacyjny dla pracowników administracji publicznej*, Fundacja SYNAPSIS, Warszawa 2022.

Wciórka J., Pużyński S., *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*, Wydanie: II uzupełnione, Kraków 2021.

Wroniszewska M., *Osoby w spektrum autyzmu - pakiet informacyjny dla mediów*, Fundacja SYNAPSIS, Warszawa 2022.

Zima-Parjaszewska M., Makowiecka K., Abramowska B., Józefowicz B., *Dostosowanie instytucji i usług publicznych do potrzeb osób – z niepełnosprawnością intelektualną – ze spektrum autyzmu – problemami zdrowia psychicznego. Poradnik*, Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną, Warszawa 2020.